

تحلیل گفتمان انتقادی

CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

نویسنده: تری لاگ

TERRY LOCKE

مترجمان: دکتر رضا خیرآبادی
عضویت علمی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
سیمابهمنی
سمیرابهمنی

بامقدمه ای از دکتر فردوس آقاگل زاده
دانشیار گروه زبان شناسی دانشگاه تربیت مدرس

فهرست مطالب

۶	پیشگفتار مترجمان
۸	مقدمه
۱۱	فصل اول: متن در نمای نزدیک
۱۲	۱-۱ نگاهی اجمالی بر تحلیل گفتمان انتقادی
۱۴	۲-۱ نمایی نزدیک
۱۸	۳-۱ داستان از کجا شروع می شود؟
۲۲	۴-۱ کنش‌های تعبیر
۲۵	فصل دوم: زبان، گفتمان و بافت
۲۷	۱-۲ سواد: شناخت فردی در مقابل ساخت اجتماعی
۲۹	۲-۲ گفتمان و متن
۳۱	۳-۲ باختین: پاره گفتار و ژانرهای گفتاری
۳۵	۴-۲ بافت اجتماعی، ژانر و «فن بیان جدید»

۴۴	فصل سوم: رویکرد انتقادی: انتقادی کردن تحلیل گفتمان
۴۷	۱-۳ نقد به عنوان افشاگری
۵۷	۲-۳ روش انتقادی در مقام خود ارزیابی
۶۱	۳-۳ روش انتقادی به عنوان یک دگرگونی اجتماعی
۶۶	فصل چهارم: پرسش فرازبان در تحلیل گفتمان انتقادی
۶۹	۱-۴ چه میزان
۷۳	۲-۴ دستور زبان هلیدی در آثار فرکلاف
۸۳	۳-۴ دسته بندی‌های جایگزین توسط جیمز جی
۸۶	فصل پنجم: تحلیل یک متن مکتوب
۸۷	۱-۵ تمرکز بر روش فرهنگی - اجتماعی
۹۳	۲-۵ تمرکز بر متن
۱۰۷	۳-۵ تأملی بر روش گفتمانی
۱۱۳	فصل ششم: تحلیل متون شفاهی
۱۱۵	۱-۶ نظریه پردازی و مکالمه
۱۱۸	۲-۶ نمونه‌ای از تحلیل یک متن
۱۳۲	۳-۶ تمرکز بر کنش اجتماعی فرهنگی و گفتمانی
۱۳۵	فهرست منابع
۱۴۵	واژه نامه انگلیسی- فارسی
۱۵۵	واژه نامه فارسی- انگلیسی

(تصویر ۱-۱)

متن انگلیسی تنها از ۹ واژه و دو جمله تشکیل شده است. نظر یک زبان‌شناس در مورد نحو این جمله ممکن است این باشد که جمله اول یک جمله ساده است که دارای یک فاعل و یک فعل خودایستا است و جمله دوم هم یک عبارت اسمی است. (مجموعه ای از واژه ها در یک عبارت که هسته آن یک اسم است، party = مهمانی)

و یا یک جمله امری ساده است (اگر نقش دستوری واژه party فعل امری در نظر گرفته شود که از مردم می‌خواهد در خانه کلی مهمانی بگیرند، "پدر و مادر کلی براون مسافرت هستند. در خانه او مهمانی بگیرید!!!").

چنین نظراتی به طور واضح از دایره واژگان تخصصی زبان‌شناسی استفاده می‌کنند و برای کسی که با اصطلاحاتی چون جمله ساده، فاعل، فعل خودایستا، عبارت اسمی و جمله امری آشنایی دارد با معنا خواهد بود. به عنوان یک خواننده، ممکن است این اطلاعات زبان‌شناسی برای شما جالب باشد و یا اینکه از خود بپرسید "آیا لازم است اینها را بدانم؟"

البته یک روش دیگر برای بررسی این متن وجود دارد که مستقیماً بر پرسش کلی‌تری مانند "این به چه معناست؟" تاکید می‌کند. برای بررسی این سؤال از شما دعوت می‌کنم تا فعالیتی را انجام دهید که با تعدادی از دانشجویان خود انجام داده‌ام. برای کشف رابطه میان متن و آنچه که من گفتمان خواهم نامید، به دانشجویان شکل دیگری از این بیل‌بورد را نشان می‌دهم (تصویر ۱-۱). به این نکته اشاره می‌کنم که متن از واژه‌هایی تشکیل شده است اما این واژه‌ها به روش خاصی نوشته شده‌اند (بیشتر شبیه دیوار نوشته). با انجام این کار من سه نوع نشانه متفاوت را معرفی می‌کنم:

شمایل^۱ (وقتی که نشانه با شیء مرتبط با آن از جهاتی مشابهت داشته باشد مانند علائم جاده‌ای)،

نمایه^۲ (بر اساس رابطه علی و معلولی مانند دیوار نوشته که علامت رفتار ضد اجتماعی است)،

نماد^۳ (جایی که نوعی ارتباط قراردادی وجود دارد مانند گل رز که علامت عشق است) (هاج و کرس ۱۹۸۸: ۳-۲۱).

1-Icon
2-Index
3-Symbol

از دانشجویان می‌خواهم که یک داستان بسازند که ارتباط میان جمله اول و دوم را توضیح دهد. به عنوان مربی معلمان و پژوهشگر علاقمند به زبان، آنچه که برای من جالب به نظر می‌رسد میزان اتفاق نظری است که دانشجویان مختلف با یکدیگر داشتند. داستان حاصل از اتفاق نظر آنها می‌تواند این گونه بیان شود:

کلی براون در اواخر نوجوانی و یا اوایل بیست سالگی خود است و هنوز در خانه با پدر و مادرش زندگی می‌کند. او احساس می‌کند از سنی که باید برای هر کاری از پدر و مادرش اجازه بگیرد گذشته است. او دوست دارد که مهمانی بگیرد اما مناسبتی برای حضور پدر و مادرش در این مهمانی نمی‌بیند. با این تعریف، والدین به طور کلی موجودات اهل مهمانی نیستند و تا حدی نقش محدود کننده دارند. مهمانی، به عبارت دیگر "مهمانی واقعی" یعنی شلوغ کاری (گاهی تابو و غیره). به طور کل، یک خانه بدون حضور والدین مکان بسیار مناسبی برای یک مهمانی است.

واضح است این داستان که محصول اتفاق نظر دانشجویان است جزئیات بیشتری را نسبت به بیلپورد ۹ کلمه‌ای ارائه می‌کند. علی‌رغم وجود آراء مخالف (توضیحات بیشتر در ادامه) این داستان به طور کلی یک تفسیر منسجم و مشترک از بیلپورد را شکل داده است. در اینجا بلافاصله دو پرسش در ذهن پدید می‌آیند: "اینکه این داستان از کجا نشأت گرفته است؟ و منظور از واژه تعبیر چیست؟ این‌ها دو پرسش مهم و موضوعات اصلی این کتاب خواهند بود.

۱-۳ داستان از کجا شروع می شود؟

در پاسخ به پرسش نخست ممکن است این گونه شروع کنیم که این داستان نمی تواند از دانشجویان به طور گروهی و یا فردی نشأت گرفته باشد. احساس آنها برگرفته از یک داستان از پیش ساخته است، داستانی که از پیش وجود داشته و به ظاهر در انتظار آنهاست تا با استفاده از توان معنا سازی ایشان خلق شود. همچنین می توان گفت که این داستان توسط یک آژانس تبلیغاتی و با راهکارهای طراحی بیلبورد ساخته نشده است. آژانس های تبلیغاتی هرچقدر هم که نوآوری داشته باشند اما باز گاهی ممکن است از ایده های غیر اصیل نیز استقبال کنند. تبلیغات زمانی موفق هستند که با در نظر گرفتن مخاطب مورد نظر اصطلاحاً به هدف بزنند. یک آگهی موفق به داستان یا داستان هایی توجه می کند که مخاطب مورد نظر از روی عادت آنها را می شناسد و به همین جهت آنها را می فهمد. سازندگان آگهی کلی براون به داستانی (درباره جوانان، مهمانی ها و والدین) علاقمند بودند که از پیش در بافت اجتماعی گسترده تری وجود داشته است.

به نظر می رسد که داستان های معناداری وجود داشته باشند که در جامعه رایج هستند و به راحتی نمی توان آنها را به منبع خاصی ارجاع و یا نسبت داد. واژه تخصصی چنین داستان معناداری "گفتمان"^۱ است. این اصطلاح تعاریف مختلفی دارد (فصل ۲ و ۳ را ببینید). یکی از این تعاریف گفتمان را به عنوان روشی منسجم برای معنا بخشی به جهان (و برخی جنبه های آن) در نظر می گیرد، همان طور که در نظام نشانه ای انسان (شامل زبان گفتاری) منعکس می شود.

نورمن فرکلاف، یکی از بنیانگذاران تحلیل گفتمان انتقادی به تعریف میشل فوکو^۱ از گفتمان اشاره می‌کند که می‌گوید گفتمان یک روش، نه تنها برای بازنمایی جهان، بلکه برای معنی بخشیدن به آن است، یعنی شکل دهی و ساخت جهان (۱۹۹۲a:۶۴). پرسش‌ها پیرامون گفتمان در فصل دوم و سوم بررسی خواهند شد.

همان طور که خواهیم دید گونه‌های متنوع واژه **construct** (constructing, construction) غالباً در ادبیات تحلیل گفتمان یافت می‌شود. (در واقع، آنها یادآوری می‌کنند که تحلیل گفتمان انتقادی که خود ریشه در گفتمان دارد، روشی است جهت ساختن فرآیند معنا بخشی در جامعه.) با توجه به آگهی کلی براون می‌توانیم بگوییم که این آگهی، تصویر مفاهیم "جوانان"، "مهمانی" و "والدین" را به شیوه خاصی بنا می‌کند^۲:

- جوانان ترجیح می‌دهند به دور از والدین خود روابط اجتماعی داشته باشند.
- مهمانی‌ها مناسبات رفتاری هستند که ممکن است والدین مخالف آنها باشند.
- والدین باعث خراب شدن (سرد شدن) مهمانی می‌شوند.

فهرست کردن ساخت‌ها به شکل بالا، ساختمان‌د بودن معنای را برجسته می‌سازد. همچنین باعث می‌شود که بتوان آسان‌تر مخالفت خود را نسبت به این موضوع و تعلق داشتن هر متن به یک مفهوم داستانی که در آن جای گرفته است را نشان داد. اگر موقعیتی که متن پیشنهاد داده و یا از ما می‌خواهد

1-Michel Foucault
2-Construct
3-Constructedness of meaning

فصل چهارم

پرسی فرا زبان در تحلیل گفتمان انتقادی

پرسش فرا زبان در تحلیل گفتمان انتقادی

فصل حاضر را با این جمله آغاز می‌کنیم: "به یک زن صبح روز گذشته در کینگزلند^۱ تجاوز شد". تصور این است که این جمله بخشی از اخبار باشد در حالی که می‌تواند در هر بافت دیگری نیز رخ داده باشد. در یک سطح، این جمله را می‌توان به عنوان اطلاعات ارتباطی از یک رویداد در نظر گرفت. (من از اختلاف نظر در مورد آنچه به منزله تجاوز به عنف در نظر گرفته می‌شود آگاه هستم). آنچه در اینجا به آن توجه شده است معجزه برقراری ارتباط در این دنیا از طریق زبان است که می‌توان آن را شفافیت پاره‌گفتار نامید هرچند که موضوع اصلی در تحلیل گفتمان این نیست.

موضوع اصلی تحلیل گفتمان انتقادی بررسی ابهام در متن و پاره‌گفتار است. داستان‌ها و ساخت‌های گفتمانی اطلاعاتی هستند که در متون جای گرفته و کمتر به صورت آگاهانه در دسترس قرار دارند. تحلیل، روشی برای مواجه شدن با ابهام است. با توجه به جمله نقل شده، باید توجه داشته باشیم که این جمله دارای یک فاعل^۲ ("یک زن")، یک فعل مجهول ("تجاوز شد") و دو عبارت قیدی است که نشان دهنده زمان و مکان ("صبح دیروز" و "در کینگزلند") وقوع تجاوز است. همچنین باید توجه داشت که فعل به کار رفته مجهول است. زن (فاعل جمله) عمل فعل بر او واقع شده است.

1-Kingsland
2-Subject

هیچ قیدی که نشان دهنده این باشد که چه کسی به او تجاوز کرده است وجود ندارد. در واقع ساخت این جمله به گونه‌ای است که اطلاعات مربوط به مجرم که مرتکب تجاوز به عنف شده است را مخفی می‌کند. به ویژه جنسیت متجاوز را پنهان کرده است. با بررسی بیشتر می‌توان به این نتیجه رسید که این جمله نمونه‌ای از یک گفتمان و یا داستان در مورد تجاوز جنسی است که فاعل مونث در جمله مورد تاکید بوده و عاملین جرم مد نظر نیستند.

به عنوان یک پژوهشگر، این امکان را داشته‌ام تا گزارش‌هایی از تجاوز به عنف در رسانه‌های مختلف جمعی طی یک دوره در محیط اجتماعی خاصی را تحلیل کنم تا بدین وسیله میزان گفتمان مشترک در این گزارش‌ها را تعیین نمایم.

به عنوان یک فعال اجتماعی که در این زمینه از گفتمان آگاهی کافی دارد، بحث را بر اساس یک گفتمان متفاوت، با این شعار آغاز می‌کنم: "تجاوز به عنف مسئله‌ای است که مردان مسبب آن هستند."

در واقع نویسنده در این فصل به ابزاری زبانی جهت برخورد تحلیلی با ابهام متنی توجه داشته و به عبارت دیگر از یک فرا زبان برای بحث در مورد زبان استفاده شده است. می‌توان برخورد مشابهی با متن موجود در فصل یک داشت:

"والدین کلی براون در خانه نیستند. مهمانی در خانه او!"

تنها فعل خود ایستا که در این جمله قابل شناسایی است فعل ربطی "نیستند" است. (افعال ربطی ویژگی غیر قابل تغییر بودن را نمایش می‌دهند، در حالیکه افعال پویا ویژگی قابل تغییر بودن را ارائه می‌کنند.)

"مهمانی" می‌تواند یک فعل باشد اما در عین حال می‌تواند یک اسم نیز در نظر گرفته شود. آنچه که یک فعل ربطی به داستان موجود در فصل یک اضافه می‌کند مفهوم "چگونگی بودن چیزهاست" که نمی‌توان آن را تغییر داد. این جنبه از داستان، به وسیله نبود یک فاعل قابل تشخیص و کننده کار در این آگهی تقویت می‌شود. قابل توجه است که کلی براون خودش به عنوان یک کنشگر در این جمله وجود ندارد. در این فصل دو سؤال مرتبط مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۱. چه میزان از دانش زبانی جهت تحلیل گفتمان انتقادی مورد نیاز است؟

۲. چگونه دانش زبانی و متعلق به چه کسی مفید واقع می‌شود؟

۴-۱ چه میزان

یک راه برای پاسخ گویی به این سؤال مرتبط ساختن آن با یک جایگاه مشترک در نمودار پیشینه تحلیل گفتمان انتقادی است، در سه جدول ارائه شده توسط فرکلاف (۱۹۹۵: ۹۸)، او میان سه بعد به هم مرتبط گفتمان (فصل اول را ببینید) با سه بعد مرتبط به یکدیگر از تحلیل، ارتباط برقرار می‌کند.